

محمد نورالدین *

عبدالرضا همدانی **

چکیده

پیروزی قاطعانه حزب عدالت و توسعه در انتخابات نوامبر ۲۰۰۲ فضای سیاسی جدیدی را در ترکیه حاکم نمود و پرسشهای مهمی را درباره آینده سکولاریسم و نیز اسلام گرایی در این کشور به میان آورد. مقاله حاضر، با بررسی نشانه ها و ویژگیهای این پیروزی، دلایل ناکامی احزاب رقیب را نیز بر می شمرد و چالشها و افقهای پیش روی حزب عدالت و توسعه را مورد بررسی قرار می دهد. به نظر نویسنده، رهبران حزب با چالشهای گوناگونی در صحنه داخلی کشور روبه رو هستند که مهم ترین آنها عبارت است از: ۱. برطرف کردن تردید و نگرانی نظامیان؛ ۲. بهبود وضعیت اقتصادی ترکیه؛ ۳. حفظ اعتماد رأی دهندگان اسلام گرا. از دید وی موفقیت حزب به رفتار متقابل سکولارها و اسلام گرایان بستگی دارد.

کلید واژه ها: سیاست داخلی ترکیه، حزب عدالت و توسعه، سکولاریسم، اسلام گرایی میانه رو، احزاب اسلام گرا

* استاد تاریخ و زبان ترکی در دانشگاه لبنان

محمد نورالدین، «ترکیه ... الی این؟ حزب العدالة والتنمية (الاسلامی) فی السلطة»، المستقبل العربی، العدد ۲۸۷، ۲۰۰۳/۱، ص ۱۲-۲۷.

** کارشناس ارشد علوم سیاسی و پژوهشگر مرکز پژوهشهای علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه
فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال یازدهم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۳، ص ۱۵۴-۱۴۱

به دنبال پیروزی قاطعانه حزب عدالت و توسعه در انتخابات پارلمانی نوامبر ۲۰۰۲، ترکیه وارد مرحله جدیدی از تاریخ معاصر خود شد. با وجود آنکه اسلام گرایان ترکیه در دهه ۷۰ میلادی در بسیاری از دولتها مشارکت داشتند و در دهه ۹۰ نیز نجم الدین اربکان دولتی ائتلافی را تشکیل داد، برای نخستین بار بود که یک حزب اسلام گرا با کسب اکثریت مطلق ۳۶۳ کرسی از مجموع ۵۵۰ کرسی مجلس ملی بزرگ ترکیه به تنهایی قدرت را در اختیار می گرفت. رسیدن یک حزب اسلام گرا به قدرت در کشوری سکولار پرسشهای بسیاری را درباره آینده سکولاریسم در ترکیه و اینکه آیا در این کشور بازگشتی به هویت اسلامی رخ می دهد و روابط میان سکولارها و اسلام گرایان چگونه خواهد بود و سر نوشت نظامی که در سال ۱۹۲۳ مصطفی کمال آتاتورک آن را پایه گذاری کرد، مطرح ساخت. ضمن اینکه سؤالاتی در زمینه آینده روابط خارجی ترکیه با اتحادیه اروپا در پرتو تشکیل دولتی اسلامی و احتمال کاهش شانس ترکیه برای پیوستن به این اتحادیه، آینده روابط با متحد راهبردی ترکیه؛ یعنی ایالات متحده آمریکا و همچنین اسرائیل و احتمال بهبود روابط ترکیه با جهان عرب و جهان اسلام در مقابل ائتلافی که در حال حاضر با اسرائیل وجود دارد، مطرح شده است که تلاش می شود در این مقاله به آنها پاسخ داده شود.

نشانه های پیروزی حزب عدالت و توسعه

حزب عدالت و توسعه با کسب ۱۰ میلیون و ۸۰۰ هزار رأی، ۳۴/۳ درصد از مجموع آرا را به خود اختصاص داد و از حزب مردم جمهوری خواه که گرایشهای سکولار و چپ گرایانه دارد و با کسب ۶ میلیون رأی، ۱۹/۴ درصد از کل آرا را کسب کرده بود، پیشی گرفت. با توجه به اینکه طبق نظام انتخاباتی ترکیه، احزابی که حداقل ۱۰ درصد از آرای کل را به دست می آورند، قادر به حضور در پارلمان این کشور هستند، دیگر احزاب ترکیه نتوانستند به پارلمان راه یابند؛ زیرا مجموع آرای آنها به ترتیب زیر بود:

حزب راه راست ۹/۶ درصد، حزب جنبش ملی ۸/۳ درصد، حزب جوان ۷/۲ درصد، حزب مردمی دموکراتیک [کردی] ۲/۶ درصد، حزب مام میهن ۵/۱ درصد، حزب سعادت ۲/۵ درصد، حزب چپ دموکراتیک ۱/۲ درصد، و سایر احزاب نیز کمتر از یک درصد آرا را به خود اختصاص دادند. در این نظام انتخاباتی هنگامی که حزبی موفق به کسب ۱۰ درصد از آرا نمی شود، کرسیهای آن حزب در میان احزاب پیروز تقسیم می گردد. با توجه به شکست کلیه احزاب، حزب عدالت و توسعه که حدود یک سوم کرسیهای پارلمانی را در اختیار داشت و حزب مردم جمهوری خواه کرسیهای پارلمانی را میان خود تقسیم کردند و بدین ترتیب ۳۶۳ کرسی به حزب پیروز، ۱۷۸ کرسی به حزب دوم و ۹ کرسی به نمایندگان مستقل اختصاص یافت.

می توان گفت که انتخابات سوم نوامبر ۲۰۰۲ از هر زاویه ای که به آن بنگریم، تاریخی محسوب می شود: ۱. احزاب پرسابقه ای که در دهه های ۸۰ و ۹۰ میلادی بر ترکیه حکومت می کردند و چهره های سیاسی مهمی همچون تانسو چیلر و مسعود ییلماز کنار رفتند. در این میان، بزرگ ترین شکست را بولنت اجویت، نخست وزیر وقت ترکیه، متحمل شد که تنها ۱/۲ درصد از آرا را کسب کرد، در حالی که در انتخابات سال ۱۹۹۹ با کسب ۲۲ درصد از مجموع آرا مقام نخست را از آن خویش نموده بود. ناتوانی اجویت در مقابله با مسایل و مشکلات اقتصادی و عدم کناره گیری وی از مقام خود به رغم چهار ماه بیماری موجب شد تا اعتماد و احترام مردم را از دست بدهد و حتی در نزدیکی انتخابات حزبش به چند دسته تقسیم شود. این وضعیت در مورد اسماعیل جم، وزیر خارجه سابق، نیز که از اجویت جدا شد و امید داشت با توجه به موفقیتش در برقراری روابط با یونان و ظاهر جذاب خود که روزنامه های بزرگی مثل صباح، حریت و ملیت به آن می پرداختند و او را با تارکان، خواننده ترک، مقایسه می کردند، به قدرت برسد، اما ترک هایی که از ۱۹ فوریه ۲۰۰۱ با بحران اقتصادی بزرگی مواجه شده بودند، هوشیارتر از آن بودند که به ظاهر جذاب جم رأی دهند و بدین ترتیب اسماعیل جم و حزب تازه تأسیس وی (ترکیه نوین) نتوانستند بیش از ۱/۱ درصد از آرا را به خود اختصاص دهند.

شکست احزاب در این انتخابات تنها به احزاب سکولار چپ گرا محدود نمی شد، بلکه احزاب سکولار راست گرا نیز با همین سرنوشت مواجه شدند. حزب راست گرای افراطی «جنبش ملی» که در سال ۱۹۹۹، ۱۷ درصد از آرا را کسب کرده بود، در این انتخابات به ۸٫۳ درصد از آرا بسنده کرد. عوامل اساسی شکست این حزب عبارتند از: عدم حل مسئله حجاب که به خاطر وعده هایی که داده بود، اسلام گرایان در سال ۱۹۹۹ به این حزب رأی داده بودند، عدم اجرای حکم اعدام عبدالله اوجالان، رهبر حزب پ.ک.ک. و بالاخره حضور در دولت سابق و ائتلاف با بولنت اجویت که منجر به بروز بزرگ ترین بحران اقتصادی در ترکیه طی ۸۰ سال اخیر شده بود.

۲. پیروزی حزب عدالت و توسعه به ۱۱ سال شکل گیری دولت ائتلافی در این کشور پایان داد. از زمان انتخابات سال ۱۹۹۱ هیچ حزبی نتوانسته بود اکثریت مطلق را کسب کند و همواره دولتی متشکل از احزاب چپ و راست تشکیل می شد که همین اختلاف دیدگاههای حزبی منجر به بی ثباتی سیاسی و افزایش مشکلات اقتصادی می شد.

۳. پیروزی حزب عدالت و توسعه در این انتخابات تفاوتی اساسی با پیروزی حزب دموکراسی در سالهای ۱۹۵۰، ۱۹۵۴ و ۱۹۵۷ و حزب عدالت در سالهای ۱۹۶۵ و ۱۹۶۹ و حزب مام میهن در سالهای ۱۹۸۳ و ۱۹۸۷ دارد؛ زیرا در آن سالها تنها دو حزب و یا دو حزب اصلی و چند حزب کوچک وجود داشتند، اما در انتخابات سال ۲۰۰۲ رقابت میان احزاب بسیار شدید بود. ضمن آنکه همه احزاب به ایدئولوژی نظام سکولار وابسته بودند، در حالی که حزب عدالت و توسعه به قواعد اسلامی پایبند است و به عبارت دیگر حزبی است اسلامی در اصول و باز در برابر سکولارها. قبل از برگزاری انتخابات، این حزب با مشکلات بسیاری از سوی مراکز قدرت در ترکیه مواجه شد؛ رهبر این حزب از کاندیداتوری محروم گشت و پرونده ای قضایی به منظور بستن حزب چند روز قبل از برگزاری انتخابات گشوده شد، اما با این حال اردوغان و حزبش توانستند به تنهایی به قدرت برسند که این مسئله به پیروزیشان اهمیت مضاعفی می دهد.

۴. نظامیان حداکثر تلاش خود را کردند تا رجب طیب اردوغان و حزبش به قدرت نرسند؛ آنان مدعی شدند که سخنان معتدل وی چیزی نیست جز تاکتیکی برای کسب قدرت و از بین بردن قانون اساسی. از این رو دستگاههای نظامی و قضایی تمام توان خویش را برای ممانعت از شرکت اردوغان در انتخابات به کار گرفتند. طبق ماده ۳۱۲ قانون مجازات کیفری وی را از کاندیداتوری در انتخابات منع کردند و در ۲۰ سپتامبر ۲۰۰۲ بنا به تصمیم شورای عالی انتخابات او از نامزدی در انتخابات به طور رسمی منع شد، سپس به فاصله ۱۰ روز تا تاریخ برگزاری انتخابات دادستان کل ترکیه پرونده ای را علیه این حزب گشود و تنها ۲ روز قبل از برگزاری انتخابات این پرونده به جریان افتاد تا به رأی دهندگان پیغام داده شود که در صورت رأی دادن به این حزب رأیشان راه به جایی نخواهد برد و این حزب مانند حزب فضیلت منحل خواهد شد. مصباح الدین قناد اوغلو، دادستان کل ترکیه، اردوغان را به هیتلر تشبیه کرد و مدعی شد که او سعی دارد از نظام دموکراتیک ترکیه استفاده کند تا یک نظام نازی مرتجع، همانند حزب نازی آلمان در دهه ۳۰ میلادی، بر پا نماید. کمال درویش که گرایش لیبرال دارد نیز همین مسئله را عنوان نمود و حتی از کودتاهای نظامی در ترکیه که به منظور حمایت از سکولاریسم و جمهوریت صورت می گیرد، حمایت کرد و افتخار نمود که این کودتاها، کار یک دستگاه است و نه کار یک فرد، همان گونه که در کشورهای جهان سوم رخ می دهد.

۵. پیروزی حزب عدالت و توسعه پس از سپری شدن پنج سال سیاه در تاریخ جنبشهای اسلامی که از ۲۸ فوریه ۱۹۹۷ آغاز شد، به دست آمد. این مرحله به این دلیل «مرحله ۲۸ فوریه» نام گذاری شد که شورای امنیت ملی ترکیه در ۲۸ فوریه ۱۹۹۷ اجلاس مهمی را برگزار کرد و با اتخاذ تصمیمی ۱۸ ماده ای از دولت موقت که نجم الدین اربکان با ائتلاف با تانسو چیلر، رهبر حزب راه راست، تشکیل داده بود، خواست تا فعالیت جناحهای اسلام گرا در کلیه زمینه های آموزشی، اقتصادی و اجتماعی را محدود کند. اربکان این تصمیم را به اجرا گذاشت و مدتی بعد در اواخر ژوئن ۱۹۹۷ دولت ائتلافی وی با از دست دادن اکثریت خود

سقوط کرد. دولتهای بعدی به ریاست مسعود ییلماز و بولنت اجویت وسیع ترین اقدامات و حملات را برای نابودی کلیه جلوه های اسلام گرایی به اجرا درآوردند. حزبهای اسلام گرایکی پس از دیگری منحل شد، اربکان و یارانش از فعالیت سیاسی منع شدند و بعضی از آنها به زندان افتادند و یا از مناصب خویش عزل شدند؛ مثل اردوغان که از سمت شهردار استانبول عزل شد و به زندان افتاد. تعدادی از مدارس دینی تعطیل گردید، بانوان با حجاب از ورود به دانشگاههای ترکیه منع شدند و دوره های شبانه آموزش قرآن کریم بسته شد، شرکتهای کارخانه هایی که توسط اسلام گرایان اداره می شد، تحریم شدند و حتی به شخصیتهای میانه رویی مانند فتح الله گولن که اسلام اجتماعی را تبلیغ می کرد و از اسلام سیاسی بسیار دور بود، فشارهایی وارد آمد، به طوری که وی از ترکیه خارج شد و هم اکنون در ایالات متحده آمریکا به سر می برد. «مرحله ۲۸ فوریه» هر آنچه را که اسلامی بود، در ممنوعیت و تابو قرار داد و اصطلاح «ارتجاع» برای اسلام گرایان به کار گرفته شد و حتی رئیس ستاد ارتش وعده داد که اگر نیاز باشد با مرتجعین تا هزار سال خواهد جنگید. در این شرایط دشوار و پر فشار، احزاب اسلام گرا فقط باید صبر و سکوت را پیشه می کردند. از این رو پیروزی حزب عدالت و توسعه در سوم نوامبر ۲۰۰۳ به مانند انتقام از مرحله ۲۸ فوریه بود. در حقیقت ۲۸ فوریه در ۳ نوامبر سقوط کرد.

چرا حزب عدالت و توسعه پیروز شد؟

گروهی از کارشناسان در نگاه اول پیروزی حزب عدالت و توسعه را پیروزی کسانی که خواهان بازگشت ترکیه به هویت اسلامی هستند، ارزیابی کردند. بعضی از تحلیلگران نیز تشکیل دولت توسط یک حزب، آن هم این حزب اسلام گرا، را انقلاب سفید معرفی کردند، اما با کالبد شکافی آرای که این حزب به دست آورده است، می توان تحلیل دقیق تری به دست آورد:

۱. در پایگاه سنتی احزاب اسلامی حدود ۱۵ درصد از آرا به حساب این احزاب منظور

می شود. این تناسب ممکن است به ۲۱/۵ درصد که حزب رفاه در سال ۱۹۹۵ به دست آورد، افزایش و یا به ۱۱ درصد که در سال ۱۹۹۱ کسب شد، کاهش پیدا کند. ضمن آنکه حزب فضیلت در سال ۱۹۹۹، ۱۵/۴ درصد از آرا را به خود اختصاص داد. در انتخابات اخیر دو حزب سعادت و عدالت و توسعه به عنوان احزاب اسلام گرا شناخته می شدند. با توجه به اینکه حزب سعادت ۲/۵ درصد از آرا به دست آورد، می بایستی حزب عدالت و توسعه در حدود ۱۳ درصد رأی کسب می کرد، اما از آنجا که این حزب ۳۴/۳ درصد از مجموع آرا را به خود اختصاص داد، ۲۱ درصد از آرا خارج از پایگاه سنتی اسلامی به دست آمده است. تجربه های انتخاباتی در ترکیه نشان می دهد که درصدی از آرای انتقالی وجود دارد که میان احزاب راست گرا رد و بدل می شود و عوامل انتقالی این آرا شرایط سیاسی - اقتصادی و فضای انتخاباتی است. احزاب راست گرا عبارتند از: حزب راه راست، حزب مام میهن، حزب جنبش ملی و احزابی که مرتبط با اسلام گرایان می باشد. این آرای انتقالی در سالهای ۱۹۹۱، ۱۹۹۵ و ۱۹۹۹ به ترتیب به احزاب راه راست، رفاه و جنبش ملی اختصاص یافت و این احزاب در صدر احزاب راست گرا قرار گرفتند. در سال ۱۹۹۹، این احزاب - بدون حزب فضیلت - ۴۳ درصد آرا را کسب کردند، اما در سال ۲۰۰۲ تنها ۲۳ درصد آرا را - بدون حزب عدالت و توسعه - به دست آوردند. بنابراین، احزاب راست گرا در حدود ۲۰ درصد از آرای خود را از دست دادند و این میزان از آرا به طور دقیق با آرای که حزب عدالت و توسعه، فراتر از پایگاه سنتی خود به دست آورده است، برابری می کند. قابل ذکر است که ۴ درصد از آرای پایگاه چپ و بولنت اجویت نیز به حزب عدالت و توسعه اختصاص یافت. به عبارت دیگر، حزب عدالت و توسعه ۴۰ درصد از آرای خود را از اسلام گرایان و ۶۰ درصد از آرای خود را از سکولارها به دست آورده است. حال این سؤال مطرح می شود که چرا اسلام گرایان به حزب سعادت که به هویت اسلامی بیشتر توجه می کند و نجم الدین اربکان، نماد اسلام سیاسی در ترکیه، از آن حمایت می کند، رأی ندادند؟ پاسخ این است که رأی دهنده اسلام گرا می داند که این حزب تندروی اسلامی، ارتباطش با نظام سیاسی ترکیه قطع شده است و رأی دادن به

آن کمکی به حل بحرانهای موجود در ترکیه نمی کند، اما گفتمان معتدل و میانه رو اردوغان ممکن است به کاهش فشارهایی که علیه گروههای اسلامی وارد می شود، منجر گردد.

۲. درصد بالایی از آرای راست گرایان سکولار به حزب عدالت و توسعه اختصاص یافته است، حال سؤال این است که چرا این آرای انتقالی به دیگر احزاب راست گرا اختصاص نیافت؟ در پاسخ به این پرسش باید به حضور دو حزب از سه حزب راست گرا، یعنی جنبش ملی و مام میهن در دولت بولنت اجویت اشاره کرد. در دوران حضور این احزاب در دولت اجویت، به طور مشخص در ۱۹ فوریه ۲۰۰۱، بزرگ ترین بحران اقتصادی در تاریخ ترکیه به وقوع پیوست. برابری لیره ترکیه با دلار آمریکا از ۵۰۰ هزار لیره در مقابل یک دلار به یک میلیون و ۵۰۰ هزار لیره در برابر یک دلار کاهش یافت. ۴۰۰ هزار مؤسسه کوچک تعطیل شد، میزان بی کاری از ۱/۵ میلیون به ۳ میلیون نفر افزایش یافت. تولید ناخالص ملی از ۲۰۰ میلیارد دلار به ۱۵۰ میلیارد دلار رسید و بدهیهای خارجی به ۲۲۰ میلیارد دلار افزایش پیدا کرد، اختلاس از اموال عمومی توسط احزاب دولت، تنها طی ۲ سال به ۱۲ میلیارد دلار رسید و در کمتر از یک سال ترکیه ۱۷ میلیارد دلار از صندوق بین المللی پول، وام گرفت. با این وضع اقتصادی نابینجار، رأی دهندگان انتقالی دیگر به این احزاب رأی ندادند و با توجه به اینکه به احزاب چپ گرا نیز تمایلی ندارند، بخش عمده ای از این آرا به نفع حزب عدالت و توسعه در صندوقهای رأی ریخته شد.

۳. آنچه که به انتقال این آرا کمک فراوانی کرد، گذشته خوب اردوغان بود. وی در مدت زمان شهرداری استانبول (۱۹۹۴ تا ۱۹۹۸) چهره شهر را تغییر داد و خدمات عمومی را ارتقا بخشید، ضمن آنکه به سلامت نفس هم معروف بود و همین مسئله باعث شد تا بخشی از رأی دهندگان چپ هم در واقع به اردوغان و حزبی به عنوان اعتراض به سیاستهای اقتصادی دولتهای سابق که منجر به فقیرتر شدن مردم شد، «رأی اقتصادی» بدهند.

۴. صفات شخصیتی اردوغان و گفتمان معتدل وی باعث شد تا او رأی گروههای مختلفی از ترک ها را کسب کند. وی یک سوم آرای مناطق ثروتمند به ویژه در غرب ترکیه، و

یک سوم آرای مناطق کردنشین را از آن خود کرد و این امر بیانگر محبوبیت اردوغان و مورد توجه بودن حزبش بود. چنین پیروزی قاطعی به جز در سال ۱۹۸۷ که حزب مام میهن به رهبری تورگوت اوزال موفق به تشکیل دولت شد، هرگز به دست نیامده است.

آیا حزب عدالت و توسعه یک حزب اسلامی است؟

حزب عدالت در ۱۴ اوت ۲۰۰۱ تأسیس شد. این حزب به شجره نامه احزاب جنبش اسلامی وابسته است که با حزب نظام ملی در سال ۱۹۷۰ آغاز و با حزب سلامت ملی در ۱۹۷۲، حزب رفاه در ۱۹۸۳ و حزب فضیلت در ۱۹۹۸ تداوم یافت. در دوره حزب فضیلت جناح تجدید نظر طلبی به رهبری عبدالله گل به وجود آمد، ولی وی در انتخابات ریاست حزب که در ۱۴ مه ۲۰۰۰ برگزار شد و برای اولین بار در یک حزب اسلامی اتفاق می افتاد، با کسب ۵۲۱ رأی در مقابل ۶۳۳ رأی از رجایی کوتان، رهبر حزب، شکست خورد. در این میان اربکان از کوتان و اردوغان از عبدالله گل حمایت می کردند. هنگامی که در ۲۲ ژوئن ۲۰۰۱ حزب فضیلت منحل اعلام شد، شکاف داخلی در درون جناح اسلامی بیشتر شد. طرفداران کوتان حزب سعادت را در ۲۵ ژوئیه ۲۰۰۱ و تأیید کنندگان اردوغان حزب عدالت و توسعه را در ۱۴ اوت ۲۰۰۱ تأسیس کردند. هر دو حزب، نمایندگان حزب منحل شده فضیلت را تقسیم کردند، ۴۸ نماینده به حزب سعادت و ۵۱ نماینده به حزب عدالت و توسعه پیوست. رهبران حزب عدالت و توسعه، اغلب دارای آموزشی دینی محافظه کارانه هستند. اردوغان فارغ التحصیل مدرسه علوم دینی است، این رهبران واجبات دینی همچون نماز و روزه را انجام می دهند و همسران اغلب آنها باحجاب می باشند؛ همسران ۱۴ وزیر از مجموع ۲۵ وزیر کابینه عبدالله گل باحجاب بودند؛ از جمله همسر عبدالله گل، همسر اردوغان و همسر بولنت ارینچ رییس پارلمان. ۶ زن از مجموع ۱۳ زن عضو هیأت مؤسس ۷۴ نفره حزب، باحجاب هستند و اغلب سران حزب پیشتر در احزاب سلامت ملی، رفاه و فضیلت فعالیت داشته اند. برخی از آنان در دولت حزب رفاه در سالهای ۹۷ و ۹۶ وزیر بوده اند؛ از جمله عبدالله گل که وزیر دولت در امور خارجی بود.

بنابراین، ملاحظه می‌شود که سران حزب و عدالت و توسعه به لحاظ تربیت و آموزش، فعالیت سیاسی و گذشته حزبی، اسلام‌گرا هستند، اما از زمانی که اندیشه تأسیس حزب عدالت و توسعه شکل گرفت، مؤسسان حزب برای برون رفت از فشارهای عظیمی که به جنبشهای اسلامی در ترکیه وارد می‌آید، به دنبال گفتمان جدیدی بودند که از ریشه اسلامی آنان جدا نباشد و در عین حال با نظام حاکم برخورد نکند و بهانه‌ای درست نکند که «مرحله ۲۸ فوریه» بار دیگر تکرار شود و اسلام‌گرایان بار دیگر تحت فشار قرار گیرند. برای اساس نخستین کنگره حزب عدالت و توسعه با شعار «کار برای تمام ترکیه» تشکیل شد و اردوغان نیز در سخنرانی افتتاحیه موازنه‌ای دقیق به عمل آورد و نه از آتاتورک یاد کرد و نه نامی از اسلام به زبان آورد. وی بر اعلامیه جهانی حقوق بشر و موافقت نامه اروپایی حقوق بشر و آزادیهای اساسی تأکید نمود و اظهار داشت که «سکولاریسم اصل اساسی صلح اجتماعی و به معنی بی‌طرفی دولت در قبال عقاید دینی است». عبدالله گل نیز یک روز پس از تأسیس حزب اعلام کرد: «حزب ما یک حزب دینی نیست و تلاش می‌کنیم که نماینده همه باشیم. در میان مؤسسان، با حجاب و بی‌حجاب، افراد با ریش و بدون ریش وجود دارند، حزب سیاسی وسیله‌ای برای تبلیغ نیست، بلکه برای خدمت است. هدفمان فعالیت و کار برای ارایه مفهوم جدیدی در سیاست است». اردوغان نیز بر این مسئله که تغییر کرده است، اصرار می‌ورزد و هیچ مراسمی را بدون اظهار تأکید گفتاری و رفتاری در این مورد ترک نمی‌کند. در برنامه‌های انتخاباتی او، تبلیغ دین کاملاً حذف شد و حتی اظهار داشت که مسئله حجاب در اولویتهای حزبش قرار ندارد، بلکه این مسئله پیوستن ترکیه به اتحادیه اروپاست که در اولویت می‌باشد. وی پس از پیروزی حزبش در انتخابات، در پیامی برای اطمینان بخشی به سکولارها، اعلام کرد که به رفتارها و شیوه‌های زندگی کلیه گروههای جامعه ترکیه احترام می‌گذارد. او به یک سفر طولانی اروپایی رفت و از تمامی کشورهای عضو اتحادیه اروپا بازدید به عمل آورد و بر «نگرش به سمت غرب» دولت جدید ترکیه تأکید نمود. این درحالی است که اربکان فقط از کشورهای اسلامی و عربی دیدار کرد و در دوران نخست‌وزیری خود هرگز از اروپا دیدن نکرد.

حزب عدالت و توسعه در قدرت: چالشها و افقها

این برای نخستین بار نبود که یک حزب اسلامی به قدرت می‌رسید. در دوم ژانویه ۱۹۷۴ دولتی ائتلافی به نخست‌وزیری بولنت اجویت و معاونت نجم‌الدین اربکان تشکیل شد و ۶ عضو حزب سلامت ملی که اربکان رییس آن بود، وزارتخانه‌های کشور، دادگستری تجارت و صنایع را در اختیار گرفتند. در ۳۱ مارس ۱۹۷۵ نیز سلیمان دمیرل، رهبر حزب عدالت، با اربکان ائتلاف کرد و باز هم ۶ وزارتخانه به اسلام‌گرایان تعلق یافت. این ائتلاف در ۲۱ ژوئن ۱۹۷۷ بار دیگر تکرار شد. در ۲۴ دسامبر ۱۹۹۵ نیز حزب رفاه به قدرت رسید و با حزب راه راست به رهبری تانسو چیلر ائتلاف کرد و این بار نجم‌الدین اربکان نخست‌وزیر شد. همان‌گونه که توضیح داده شد، با توجه به فشارهایی که از سوی ارتش و دیگر دستگاههای ترکیه طی چند سال اخیر به اسلام‌گرایان وارد آمده و در نتیجه آن چندین حزب اسلامی منحل شدند، پیروزی حزب عدالت و توسعه متفاوت با به قدرت رسیدن سایر احزاب اسلام‌گرای پیشین بود. از این جاست که اردوغان به طور جدی تلاش کرده است تا هرگونه شک و تردید دستگاه نظامی را نسبت به اهداف این حزب برطرف سازد. وی اعلام کرده است که «توصیف این حزب به عنوان یک حزب اسلامی هم توهین به حزب و هم توهین به اسلام است و هرگز قصد ندارد که دولتی دینی تأسیس کند؛ زیرا آزادیهای دینی ارتباطی با دولت دینی ندارد، بلکه آزادی دینی جزئی از آزادیهای فردی است که میثاقهای اروپایی هم به آنها اشاره می‌کند.» اردوغان پس از پیروزی حزبش پایبندی خود را به میراث «رهبر بزرگ» آتاتورک اعلام کرد و از آرامگاه وی دیدار نمود. از زمان پیروزی حزب عدالت و توسعه، اردوغان و عبدالله گل همسران محجبه خود را در فعالیتهای علنی خویش به همراه نمی‌آورند، در کابینه خود از یک زن بی‌حجاب به عنوان وزیر استفاده کرده‌اند و هیچ زن باحجابی را برای انتخابات پارلمانی کاندیدا نکرده‌اند. این حزب به رغم کسب اکثریت کرسیهای پارلمانی تمایلی به تغییر و تعدیل قانون اساسی یا سایر قوانین ندارد. بنابراین، در برخورد با چالش اول یعنی زدودن شک و تردید نسبت به فعالیت خود، بسیار تلاش کرده‌اند.

دومین چالش فراروی اردوغان و حزبش، از همان ابتدا، وفاداری به عهده‌ی است که با رأی‌دهندگان برای بهبود اوضاع اقتصادی بسته‌اند. اردوغان می‌داند که نیمی از آرای که به دست آورده به دلایل اقتصادی بوده است و از این رو بهبود وضعیت معیشتی شهروندان مهم‌ترین اولویت دولت جدید است. شکست اردوغان در این زمینه منجر به بازگشت حزب عدالت و توسعه به وزن اصلی خود در میان سایر احزاب خواهد شد و بر عکس اگر موفق شود، محبوبیت این حزب فراتر خواهد رفت.

سومین چالش حزب رأی‌دهندگان اسلام‌گرا هستند. این رأی‌دهندگان اردوغان را به کوتان ترجیح دادند تا فشارهای نظام علیه آنان کمتر شود و هویت اسلامی به تدریج بازستانده شود. مسئله حجاب یکی از مسایل مهم در این زمینه است و اگر اردوغان نتواند حجاب را دست کم به دانشگاهها باز گرداند، این خطر به وجود خواهد آمد که آرای اسلام‌گرایان را از دست بدهد.

اردوغان در سیاست خارجی هم با چالشهای مختلفی مواجه بوده است. مهم‌ترین چالش کسب اعتماد جهان غرب است. وی باید اعتماد اروپا را نسبت به حاکمیت یک حزب با تمایلات اسلامی در کشوری اسلامی و سکولار و عضو ناتو و نامزد پیوستن به اتحادیه اروپا به دست آورد. اردوغان می‌داند کسب اعتماد اروپا منجر به کسب اعتماد سکولارها و نظامیان داخل ترکیه نیز خواهد شد و به همین دلیل شخصاً به همه پایتختهای اروپایی سفر کرد تا گفتمان معتدل خود را ارایه دهد. وی به اروپاییان قول داد که در پارلمان ترکیه هرگونه تغییری را که برای پیوستن به اتحادیه اروپا لازم باشد، به تصویب برساند. ضمن اینکه اسلام‌گرایان ترکیه نیز معتقدند با پیوستن به اتحادیه اروپا و به دست آوردن دموکراسی، آزادی و حقوق بشر از نظام سرکوبگری که چندین دهه در کشورشان با آن مواجهند، رهایی می‌یابند. کسب اعتماد غرب بیش از هر چیز به کسب اعتماد واشنگتن نیاز دارد، به ویژه پس از حادثه یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱ که کاخ سفید اسلام را به عنوان متهم اصلی قلمداد کرد. در واقع به همان میزانی که اردوغان به دنبال روابط حسنه با واشنگتن است، برخلاف اربکان، دولت

آمریکا نیز که در صدد جنگ با جنبشهای اسلامی است، الگوی اسلام میانه رو را در حزب عدالت و توسعه می بیند و تلاش دارد هم این حزب را الگوی جهان اسلام قرار دهد و هم از آن به عنوان بهانه ای برای تداوم جنگ علیه حکومتها و سازمانهای اسلامی که آنها را بنیادگرا معرفی می نماید، استفاده کند. در ارتباط با مسئله فلسطین، حزب عدالت و توسعه به شدت خواهان عقب نشینی اسرائیل از سرزمینهای اشغالی و تشکیل یک دولت مستقل فلسطینی است، اما موضع این حزب در این زمینه چندان با احزاب دیگر تفاوت ندارد، ضمن آنکه تاکنون هیچ نخست وزیر و یا مسئول بلند پایه ترک، اعم از سکولار و یا اسلام گرا، همچون بولنت اجویت نخست وزیر چپ گرا و سکولار سابق، علیه آریل شارون موضع نگرفته و اقدامات وی را «نسل کشی ملت فلسطین» تلقی ننموده است.

اولویت حزب عدالت و توسعه در رویکرد به سمت اروپا و غرب این سؤال را مطرح می سازد که روابط ترکیه با جهان اسلام و عرب چگونه خواهد بود؟ این حزب تلاش دارد تا از هرگونه اقدامی که در داخل این کشور آن را متأثر از مسایل دینی بدانند، پرهیز کند و این مسئله ممکن است بر روابط با جهان عرب نیز تأثیر بگذارد؛ اگرچه این تأثیر بیش از آنکه به معنی سردی روابط باشد به معنی عدم اتخاذ گامهای جدید خواهد بود. البته در سه سال اخیر روابط ترکیه با سوریه بهبود یافته است و حتی یک موافقت نامه نظامی میان دو کشور در ژوئن ۲۰۰۲ به امضا رسید. بنابراین، می توان اظهار داشت که حزب عدالت و توسعه در سیاست خارجی خود به دنبال گسترش روابط با غرب است، ضمن آنکه روابط با جهان عرب و اسلام نیز به طور طبیعی ادامه خواهد یافت.

آیا حزب عدالت و توسعه در برابر این چالشها پیروز خواهد شد؟ پاسخ به این پرسش بستگی به رفتار اسلام گرایان و سکولارها دارد. هر چقدر این حزب از انجام فعالیتهای تحریک کننده سکولارها پرهیزد، به همان مقدار بهانه جوییهای سکولارها برای ضربه زدن و منحل کردن این حزب کمتر خواهد شد، و هر چقدر دولت ترکیه بتواند روابط خود را با اروپا و آمریکا گسترش دهد، در داخل کشور و در مقابل نظامیان و سکولارها استوارتر خواهد بود.

این حال یک دست صدا ندارد، هرگامی که برای آشتی و نزدیکی از سوی اسلام گرایان برداشته می شود، نیاز به پاسخگویی سکولارها دارد. همان گونه که اسلام گرایان در رفتار خویش «سکولاریسم» را نشان می دهند، سکولارها نیز باید نرمش و نوعی «اسلامیت» در مقابل اسلام گرایان از خود بروز دهند. آنچه که امروز در روابط میان سکولارها و اسلام گرایان قابل مشاهده است، گرایشی یک طرفه است و به همین دلیل احتمال دارد که مأموریت اردوغان و حزبش بسیار دشوار و دوران حکومت حزب عدالت و توسعه آکنده از مشکلات و رویدادهای غیر قابل انتظار باشد.

